

Buitenlands Onderzoek Onderzocht

Verwaarlozing: slepend, sluipend en soms definitief slopend

Sietske Dijkstra

Qua belangstelling van wetenschappers is verwaarlozing een soort stiefzusje van mishandeling: als onderwerp hangt het er altijd een beetje bij. Maar wil de aanpak van kindermishandeling verbeteren, dan is meer aandacht voor verwaarlozing hard nodig. Dan moet ook de gespannen verhouding tussen ouderschap en die beide fenomenen: én verwaarlozing, én mishandeling, grondiger worden doordacht, en niet als geïsoleerde fenomenen, zonder context. Elke verschijningsvorm van kindermishandeling maakt deel uit van een driehoek, waarvan ouderschap en professioneel handelen de tweede en derde zijden zijn.

Het aspect 'verwaarlozing' plaats ik hier om verschillende redenen op de voorgrond. Bij jonge kinderen, en zeker in combinatie met mishandeling, heeft verwaarlozing vaak ernstige, permanente, soms fatale, gevolgen; verwaarlozing wordt sinds jaar en dag in overweldigende aantallen gemeld en blijkt vaak gepaard te gaan met andere vormen van mishandeling (Wolzak en Ten Berge, 2005; Baartman, 1996). En, net als mishandeling, vraagt verwaarlozing om méér dan een loket; het doet een beroep op onze bereidheid tot contact leggen met falende ouders, op inzicht in hoe ouders op het randje van hun kunnen balanceren of daar overheen gaan. Verwaarlozing stelt ook voortdurend de vraag aan de orde hoe hulpverleners zulke situaties herkennen en hoe zij dan te werk moeten gaan. Het loont de moeite om inzichten aan te scherpen, ter lering in te brengen, ze praktisch te vertalen, en zo bij te dragen aan zorgvuldig handelen in een weerbarstige praktijk.

Trefwoorden: verwaarlozing, fatale kindermishandeling, ouderschap, professioneel handelen

Dr. Sietske Dijkstra, psycholoog, heeft een eigen bureau als adviseur en onderzoeker op het gebied van geweld in relaties. Zij promoveerde in 2000 op een biografische studie naar de doorwerking van geweld in de kindertijd op het latere (relationele) leven.

Adres: fran.dijkstra@worldonline.nl en www.sietske-dijkstra.nl

Rituele reacties bij openbaarmaking van kindermishandeling

Verontwaardiging, ongeloof en veroordeling: wanneer ernstige kindermishandeling in de openbaarheid komt, begint tegenwoordig een haast voorspelbare carrousel aan emoties te draaien. Waarom had niemand bij dit gezin iets in de gaten? Wat zijn dat voor vreselijke ouders die hun kind zoets aandoen? Hoe kan het dat er zo lang niets is gedaan terwijl de burens er vaak hadden geklaagd over gehuil en geschreeuw? Hoe konden zoveel hulpverleners en hun instellingen dit laten gebeuren? In de media wordt vooral ruchtbaarheid gegeven aan bestraffing en beheersing van de schadelijke effecten, en aan het voorkomen van recidive. Professionals worden daarbij in toenemende mate ter verantwoording geroepen en afgerekend op hun ondermaatse prestaties. Protocolen en ketenaanpak moeten soelaas bieden voor een succesvolle en preventieve aanpak, en effectief professioneel handelen wordt daarbij teruggesnoeid tot richtlijnen, registratie en prestatiecontracten.

Maar verontwaardiging, controle, meldpunten en cijfers brengen ons bij de aanpak van het probleem niet zoveel verder. Alleen een inhoudelijke benadering staat verdieping van onze kennis toe. Die laat ook de beperkingen zien van het beheersingsmodel, en hoe dat bij publiciteit over elke calamiteit werkt als een luidruchtig sissende druppel op een gloeiend plaatje. Die laat zien hoeveel ruimte het beheersingscenario in beslag neemt, en hoe dat weer ten koste gaat van een inhoudelijke benadering van kindermishandeling. Er wordt te weinig opgelost en teveel dicht geregeld. Het moeilijke werk zelf blijft intussen buiten beschouwing (Dijkstra, 2005; Cooper, 2005).

In deze bijdrage belicht ik drie verwante en cruciale thema's: verwaarlozing, ouderschap en professioneel handelen. Eerst ga ik in op kindermishandeling die uiteindelijk de dood tot gevolg heeft, daarna bespreek ik, eerst vragenderwijs, de drie genoemde thema's. Daarvan is ouderschap de bepalende schakel, en vooral de spanningsverhouding tussen

Kinderdoding

In deze bijdrage komt kinderdoding aan de orde voor zover deze een vorm van chronische mishandeling en/of verwaarlozing is met uiteindelijk fatale gevolgen.

Er zijn ook andere motieven voor, en achtergronden bij, kinderdoding. Leistra en Nieuwbeerta (2003) onderscheiden zes groepen, met inachtneming van de leeftijd van de kinderen en de motieven van de ouders. Deze auteurs baseren zich op achtergrondgegevens in Nederlandse krantenartikelen en ANP-berichten van 1992 tot en met 2001:

- 1. Chronische fysieke mishandeling die tot de dood leidt, vormt ongeveer een vijfde van de gevallen. (Stief-)vaders mishandelden en doodden in 58%; moeders in 42%. Meestal waren de daders zelf in hun jeugd mishandeld.*
- 2. Bij ongeveer een derde van de ouders/verzorgers is kinderdoding het gevolg van een psychiatrische stoornis (psychose, paranoia); bij driekwart zijn het de moeders.*
- 3. Problemen met de partner en een echtscheiding zijn bij 15%, voornamelijk mannen, een reden voor kinderdoding.*
- 4. In het tijdsbestek van de telling zijn kinderen negen maal opgenomen in een suicideplan*

ouderschap en kindermishandeling moet meer worden doordacht: waar bijten ze elkaar, waar beïnvloeden ze elkaar en waar versterken ze elkaar? Dit kan door het gedachtegoed over ouderschap (zie Van der Pas, 2003) en de praktijk van ouderbegeleiding stelselmatig in te brengen bij de aanpak van kindermishan-

Cases van fatale kindermishandeling

Het meest schrijnend komen verwaarlozing, ouderschap en professioneel handelen aan de orde bij kindermishandeling met fatale gevolgen. De afgelopen jaren zijn verscheidene zaken van kinderdoding in de publiciteit geko-

DAT KINDEREN OVERLIJDEN DOOR GEWELD THUIS IS NIET UNIEK.
BIJ HOEVEEL VAN HEN HET FATALE GEBEUREN ÉÉN MOMENT WAS IN EEN
AANEENGESLOTEN KETEN VAN 'VERWAARLOZING' –
DAAROVER BESTAAN GEEN GEGEVENS.

deling. Dat gebeurt nu nog heel weinig (Wolzak en Ten Berge, 2005). Ouderschap omschrijft Van der Pas (2003) als een ethisch geïnspireerd besef van onvoorwaardelijk en blijvend verantwoordelijk-zijn jegens een kind; zij ontkoppelt dit besef van biologisch ouderschap en van het daadwerkelijk gedrag van ouders. 'Ouder zijn' houdt niet per se in dat het gedrag van ouders verantwoordelijk en verantwoord is.

men. Landelijk bekend werden de driejarige Savanna en Rowena, en het vierjarige meisje van Nulde. Beide meisjes werden door hun moeder en stiefvader chronisch mishandeld en verwaarloosd, met fatale gevolgen, waarna dezen probeerden zich van het lijkje te ontdoen. Op grond van de dood van Savanna verrichtte de Inspectie Jeugdzorg een onderzoek naar de kwaliteit van het hulpverleningsproces rond het meisje en werd een strafrechtelijk (voor)onderzoek ingesteld naar het functioneren van de voogd (Inspectie Jeugdzorg, 2005).

van hun ouders; soms is er sprake van zogenaamde 'mercy killings': de ouder(s) wil(len) het kind onheil besparen.

5. *Van neonaticide spreekt men wanneer een moeder haar pasgeborene doodt; in de bewuste periode ging het om vijf gevallen. Deze vorm van kinderdoding gaat vaak samen met ongewenste zwangerschap en postnatale depressie. De kinderen overlijden meestal door onderkoeling en verdrinking en niet door ernstig fysiek geweld.*
6. *Bij zes gevallen was er ruzie tussen ouders en oudere zonen of dochters en speelden leefstijl en eerwraak een rol. Meestal waren de vaders de dader.*

Hoewel de categorieën elkaar niet uitsluiten en combinaties van motieven en achtergronden mogelijk zijn, zoals tussen chronische mishandeling en psychiatrische stoornissen bij ouders, is deze indeling de moeite van het vermelden waard, ook omdat over kinderdoding – nationaal en volgens mij ook internationaal – relatief weinig is geschreven. Opvallend is dat alleen in de eerste, tweede en vijfde categorie waarschijnlijk (ook) sprake is geweest van verwaarlozing. Bij de relatieproblemen wordt niet vermeld (en is ook niet onderzocht) of geweld in die relatie of grote onmin over de opvoeding de centrale rol heeft gespeeld.

Dat kinderen overlijden door geweld thuis is niet uniek. In november 2004 maakte Zembla op basis van krantenberichten een programma over 59 gevallen van kindermoord van vaak jonge kinderen in Nederland in de voorgaande vier jaren: doodgestoken, verstikt, gewurgd, doodgeschud, tegen de muur gegooid, gedrogeerd, verdronken, hersenletsel geslagen. Naar schatting sterven in Nederland ongeveer 50 kinderen jaarlijks door (chronische) mishandeling, en uit een recent Europees onderzoek van Unicef (2003) blijkt dat dit een internationaal gegeven is'. Bij hoeveel van hen was het fatale gebeuren één moment in een aaneengesloten keten van 'verwaarlozing'? Daarover bestaan geen gegevens.

'Elke dood is een deprimerende en tot kippenvel leidende echo van een ander kind', schreef Cooper (2005), hoogleraar maatschappelijk werk in Londen, in zijn kritische analyse van de hulpverleningsmalaise die leidde tot de dood van Victoria Climbié, geboren in Ivoorkust. Het meisje migreerde met een oudtante naar Engeland, hopend op een betere toekomst, en zij was acht jaar oud toen ze zwaar ondervoed en met 128 verwondingen stierf na maandenlang door tante en haar vriend te zijn vernederd, mishandeld – en verwaarloosd.

Beheersen en/of begrijpen

In verschillende zaken worden de ouders/verzorgers strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld, en wordt hun (verminderde) toerekeningsvatbaarheid vastgesteld. Verschillende malen is een terbeschikkingstelling (tbs) opgelegd, en daarmee is een relatie gelegd tussen de mishandeling en psychiatrische stoornissen van ouders. In het onderzoek naar de dood van een aantal van deze kinderen staan

gegevens over de ontwikkeling van de kinderen, hun leefsituatie en de omstandigheden die leidden tot hun dood. Ook komen we meer te weten over de organisatie van de hulp, de vaak zeer gebrekkige samenwerking bij het verlenen van die hulp, en de verantwoordelijkheid en het falen van individuele hulpverleners. Uiteindelijk leidt dit geheel tot een beoordeling van feiten en tekortkomingen van individuen. Door Cooper (2005) wordt dit aangeduid als 'de oppervlaktestructuur'.

Veel minder aandacht bestaat er in onderzoeken voor wat zich *onder* de oppervlakte heeft afgespeeld. Bevatten zaken van kindermishandeling met dodelijke afloop ook daar een bepaalde structuur? Is er bijvoorbeeld een verband tussen de relatiedynamiek van partners, zoals bij een dominante nieuwe vriend van moeder, en mishandeling en verwaarlozing van de kinderen? Wat zijn overeenkomstige patronen in diverse zaken, en zijn er ook duidelijke verschillen? In hoeverre zijn de risico's van tevoren goed ingeschat, en wat is daarmee gedaan? Was een tragisch verloop te voorkomen geweest? Met antwoorden op deze vragen staan we nog maar aan het begin.

Bij dergelijke vragen staan verdieping en analyse op de voorgrond, méér dan beheersing van processen, en wel om inzicht aan te scherpen en lering te trekken. Om te begrijpen.

Focus op verwaarlozing, ouders en professionals

Het gaat in dit betoog, zoals gezegd, om vragen over het onderbelichte verband tussen mishandeling en verwaarlozing, het vrijwel onbekende perspectief van moeders en vaders op verwaarlozing; en de interventies van en interactie tussen professionals. De gevolgde methode is eclectisch, gebaseerd op een relatief klein aantal, meestal vrij recente bronnen.

Behalve voor kinderdoding verrichtte ik geen specifiek literatuuronderzoek op kernwoorden of iets dergelijks.

1 - Het verband van verwaarlozing met mishandeling

Welke rol speelt verwaarlozing bij kindermishandeling met fatale gevolgen? Lopen jongere, en dus minder zelfredzame, kinderen een groter risico op ernstige verwaarlozing, en pakt ook juist bij jonge kinderen de combinatie van mishandeling, van welke aard ook, en onthouding van zorg desastreus uit?

2 - Het perspectief van moeders en vaders op verwaarlozing

Wat weten we in geval van zogenaamde chronische mishandeling – oftewel verwaarlozing – over de motieven van ouders en/of verzorgers, hun machteloosheid, wanhoop en woede, over hun achtergronden, over hun ervaringen met ouderschap, over hun relatiegeschiedenis, en over hun ervaringen met hulpverlening? Welke waarschuwingssignalen hebben de ouders gegeven? Wat was de betekenis van hun relatie met het overleden kind? Wat is de specifieke rol van moeders en van (stief)vaders bij verwaarlozing, en wat valt op te merken over de bijdrage van hun relatiedynamiek aan verwaarlozing?

3 - Interventies van en interactie tussen professionals

Hoe komt het dat de hulp zo dikwijls tekortschiet en waaruit bestaat het gebrek aan afstemming en samenwerking dat steeds weer wordt gesignaleerd? Waarom verhoogt een veelheid aan instanties de risico's voor ouders en kind? Wat is typerend voor de interactie tussen hulpverleners, ouders en kind? Wat hebben professionals nodig om het werk goed te doen en welke consequenties heeft dit voor de organisatie van hulpverlening?

Ad 1. Het verband tussen verwaarlozing en mishandeling

Er is een verband tussen mishandeling en 'deprivatie' in de zin van armoede, verwaarlozing en isolement. Uit een vergelijkend onderzoek naar de sterfte van jonge kinderen in 27 landen in Europa concludeerde Unicef (2003) dat baby's en peuters verreweg de meeste kans lopen op dodelijke mishandeling, en dat het bij de dood van jonge kinderen vaak een combinatie van mishandeling en verwaarlozing betreft. Jonge kinderen zijn door hun grotere afhankelijkheid en sterke verzorgingsbehoeften dus extra kwetsbaar voor zowel mishandeling als deprivatie.

Bij de eerder genoemde Victoria, Savanna en Rowena was er naast de fysieke en psychische mishandeling ook sprake van verwaarlozing. Twee van hen hadden ondergewicht, allen werden opgesloten en geïsoleerd, en hun ouders/verzorgers onthielden hun slaap, voedsel, persoonlijke verzorging, toiletbezoek, medische zorg, sociaal contact met leeftijdgenoten en bewegingsvrijheid. Bij Savanna waren er twijfels over haar spraak-taalontwikkeling en haar motorische ontwikkeling, speciaal bij het leren lopen (Inspectie Jeugdzorg, 2005). Er was, samenvattend, niet voldaan aan de elementaire behoeften van kinderen aan veiligheid, bed, bad, brood, beweging en contact, en hun recht op een humane bejegening was geschonden. De meisjes waren door de verwaarlozing in een slechte fysieke en psychische conditie; de aanslag van fysieke mishandeling kwam daar bovenop. Het was een combinatie van chronische verwaarlozing en mishandeling. De mishandeling werd hun uiteindelijk fataal.

Verwaarlozing omschreven

Verwaarlozing is een complex concept, en heeft zowel fysieke, emotionele als cognitieve com-

ponenten (Baartman, 1996). Het structureel onthouden van fysieke en emotionele zorg laat zeker bij jonge kinderen sporen na die moeilijk te helen zijn, en is dikwijls onomkeerbaar. Een definitie van verwaarlozing is echter moeilijk te formuleren. Baartman (resp. 2005b en 2005a) omschrijft verwaarlozing kort en bondig als 'een gebrek aan beschikbaarheid van zorg' of als 'iets nalaten wat wel zou kunnen en wat men ook geacht wordt te doen: een – ook in moreel opzicht - verwijtbaar gedrag'. Turney (2005) stelt vast dat verwaarlozing – het onthouden van zorg en aandacht – een grote impact heeft op de totale relatie tussen ouder en kind, terwijl seksueel misbruik en fysieke mishandeling eerder het

begrip verwaarlozing en het oordeel daarover in de loop der tijd zijn verschoven in onze beeldvorming. Mét de introductie van het adagium 'gij zult uw kind aandacht en liefde geven' veranderden de eisen die gesteld werden aan ouderschap, en kregen de invulling en beoordeling van verwaarlozing een meer normatieve lading. Dit sluit aan op Baartman (1996) die al eerder schreef dat de inhoud en de oorzaken van kindermishandeling een kwestie van perspectief en van perceptie zijn, die dan leiden tot een bepaalde praxis en politiek. Bepaalde thema's en 'nieuwe' verontrustende feiten lichten in de historie op en verdwijnen later naar de achtergrond. Zo werd begin vori-

**DE BETEKENIS DIE AAN VERWAARLOZING WORDT TOEGEKEND HANGT AF
VAN DE POLITIEKE CONTEXT. VERWAARLOZING WORDT HIERMEE EEN SOCIAAL CONSTRUCT
EN WELLICHT IS HET EEN VERWAARLOOSD CONSTRUCT.**

karakter hebben van nare 'incidenten' in een overigens misschien redelijke relatie. Bij fysieke mishandeling zijn de ouders echter weer minder voorspelbaar dan bij verwaarlozing, en zijn de kinderen daardoor constant angstig en op hun hoede (Baartman, 1996).

Verwaarlozing is naar Turney's idee 'a breakdown or absence of a relationship of care'. Daarmee beschrijft zij echter eerder het eindstadium dan de tussenstations. Verwaarlozing kent immers gradaties – net als mishandeling. De situatie is ernstig wanneer de hulpverlening veronderstelt of vaststelt dat een zorgrelatie ontbreekt, of ernstig in verval is geraakt. Maar ook onmacht tot zorgen heeft vergaande consequenties voor de relatievorming van jonge kinderen. Zonder zorg zal het jonge kind immers snel en in sterke mate verhongeren en vervuilen.

Koomen (1999) onderscheidt materiële (fysieke) en emotionele verwaarlozing in haar studie naar kinderbeschermingsdossiers in de periode van 1960-1995. Aan de hand van tal van voorbeelden laat zij zien dat de invulling van het

ge eeuw vooral strijd gevoerd tegen verpaupering, drankmisbruik en kindermishandeling. Baartman wijst op de opkomst en verdwijning, in de jaren vijftig en zestig, van het concept 'luxe-verwaarlozing'. Daarin zou de welvaart van volwassenen voorop staan terwijl kinderen weliswaar duur speelgoed en luxe zoutjes kregen maar in 'affectieve eenzaamheid' werden gelaten (23/24).

Met andere woorden: de betekenis die aan misbruik en mishandeling, en dus ook aan verwaarlozing, wordt toegekend is afhankelijk van de politieke context. Verwaarlozing wordt hiermee, net als kindermishandeling, een sociaal construct. En wellicht is het, in vergelijking met onderzoek naar kindermishandeling, een verwaarloosd sociaal construct.

Verwaarlozing en isolement

Isolement wordt in veel publicaties over kindermishandeling beschouwd als een risicofactor, als een waarschuwingssignaal, en soms als

een effect van verwaarlozing door ouders (zie Baartman, 1996; Wolzak en Ten Berge, 2005). In de film *Nobody knows* van de Japanse regisseur Horkazu Kore-eda uit 2005 fungeert verwaarlozing in combinatie met isolement als sluipmoordenaar. Het verhaal gaat over een alleenstaande moeder met vier kinderen van 5 tot 12 jaar. Er vallen geen harde woorden, noch rake klappen; de ellende komt op kousevoeten. De moeder blijft steeds vaker en langer weg: uren, dagen, daarna een maand en vervolgens voor onbepaalde tijd. Eén van de kinderen is dan al gestorven aan ondervoeding. De moeder is niet hard of wreed tegen haar kinderen, maar zij maakt zich als moeder onzichtbaar en onbereikbaar voor hen

Ad 2. Het perspectief van moeders op verwaarlozing

In genoemde film zijn de vaders van de kinderen randfiguren. We zien ze even, als de oudste jongen pogingen doet hun om hulp (geld) te vragen, maar ook de vaders hebben genoeg aan eigen sores en ze onttrekken zich aan de zorg voor de kinderen.

In het omschrijven van verwaarlozing als het 'afbreken of ontbreken van een relatie van zorg' schuilen bepaalde gevaren. Het zijn dezelfde gevaren die we kennen uit de jarenlange nadruk op onderzoek naar verwaarlozende moeders: meestal worden met het schijn-neutrale begrip 'ouders' in de praktijk moeders bedoeld, en met

NIET ALLE VROUWEN KUNNEN EN WILLEN ZORGEN.

DE VERANTWOORDELIJKHEID VOOR ZORG BERUST OOK NIET ALLEEN BIJ VROUWEN,
MAAR IS UNIVERSEEL.

WIE KAN EN MOET ER 'ZORGEN' OM KINDEREN
EN HUN MOEDERS TE ONDERSTEUNEN?

(Ockhuysen, 2005). Haar sociale isolement vormt echter uiteindelijk het grootste gevaar voor de kinderen: in de wereld buiten het huis is er geen enkele verbinding met anderen. De kinderen zijn niet sociaal ingebed. Op de oudste jongen na, zijn ze stiekem de flat binnengesmokkeld; geen van hen is ooit aangemeld voor school; niemand kent hen en niemand merkt hen daadwerkelijk op. In een afgesloten universum zijn zij op zichzelf en elkaar aangevoelen.

Weinig sociale banden en verminderende contacten met de omgeving kunnen worden opgevat als risicosignalen. Zeker maken ze het moeilijk om toegang te krijgen tot het gezin. Het buffermechanisme 'taakverdeling' stagneert, en dit op zich bemoeilijkt weer het opvoeden (Van der Pas, 2003).

de constructie van verwaarlozing als een kwestie van 'zorg' wordt verwaarlozing gemakkelijk tot een probleem van moeders. Turney (2005) heeft oog voor dit probleem: voor 'gendered' verwaarlozing. Zij waarschuwt voor idealisering van moederschap en voor het automatisch koppelen van zorg aan moederschap. Het idealiseren van moederschap overvraagt moeders; de veronderstelde koppeling van zorg aan moederschap overvraagt hen. Overvragen en isolement tezamen leiden licht tot verwaarlozing, en zo ook tot mishandeling.

Niet alle vrouwen kunnen en willen zorgen, en ook moeten we rekening houden met de mogelijkheid dat een moeder ambivalent staat tegenover kinderen. De verantwoordelijkheid voor zorg berust, met andere woorden, niet (alleen) bij vrouwen. In de lijn van het gelaagde zorgbegrip van Tronto en Fischer (zie Sevenhuijsen,

1995, 104-105): zorgen voor, zorgen om en verzorgen, pleit Turney ervoor om zorg te beschouwen als een universeel aspect van menselijk leven. De vraag bij verwaarlozing luidt dan: wie kan en moet er 'zorgen' om kinderen en hun moeders te ondersteunen?

En het perspectief van vaders

Vaders die verwaarlozen worden niet verantwoordelijk gesteld voor hun nalatigheid. Zij gaan vrijuit, mede door genoemde koppeling van zorg en moederschap. Vaders die wél zorgen, daarentegen, hebben last van oordelen over zorg en moederschap. Hun nood wordt niet onderkend, en hun inspanningen niet ondersteund, aldus Daniel en Taylor (2005). Deze auteurs pleiten voor het zichtbaar maken van vaders en van hun mogelijke bijdrage aan de ontwikkeling van kinderen. Bij scheiding wordt ten onrechte vaak aangenomen dat vaders uit het zicht verdwijnen, terwijl ze wel degelijk belangrijk kunnen blijven voor de kinderen. Zo blijft het potentieel van vaders te vaak onbenut, en wordt verwaarlozing in de praktijk te zeer geassocieerd met moederschap. Daniel en Taylor (2005) verwijzen naar etnografisch onderzoek van Scourfield (2003) die in de verhalen van maatschappelijk werkers zes typen (voor)oordelen over vaders traceerde: vaders als bedreiging, nutteloze vaders, vaders die niet van belang zijn, afwezige vaders, vaders die hetzelfde zijn als moeders, en vaders die beter zijn dan moeders. Deze laatste categorie werd geconstrueerd om de 'goede vader' af te zetten tegen een 'slechte moeder'.

Vaders kunnen inderdaad een risico vormen: wanneer ze seksueel misbruik plegen, fysiek en psychisch mishandelen, de kinderen links laten liggen, of overmatig alcohol en drugs gebruiken. Het is dan ook belangrijk dit voor ogen te houden en uit te zoeken voordat een hulpverleningsplan wordt opgemaakt. De rol

van de vader(figuur) kan men, aldus Daniel en Taylor, goed in kaart brengen door apart gegevens te verzamelen van de moeder, de biologische vader, de huidige partner van de moeder, en hen allen te bevragen over hun relatie met het kind en over hun onderlinge relaties. En vooral wat geven vaders zelf aan over hun kinderen, over de tijd die ze met hen doorbrengen en wat ze met elkaar doen en delen?

Context en relatiedynamiek

Verwaarlozing vindt plaats in een relationele context. Als kind verwaarloosde volwassenen zijn vaak weinig doelgericht, vragen moeilijk hulp, en gaan vaak oppervlakkige relaties aan, aldus Daniel en Taylor (2005). De schade van de vroegere verwaarlozing toont zich in povere interpersoonlijke contacten en in moeite met zich verplaatsen in een ander – terwijl beiden cruciaal zijn om goed te ouderen en goede ervaringen op te doen als ouder (Van der Pas, 2003). Als kind verwaarloosde vrouwen zijn soms slecht in staat om gevaarlijke mannen uit hun huis te weren, en dat heeft weer consequenties voor henzelf en voor de kinderen. Er is aandacht nodig voor de wisselingen in gezinssamenstelling en woonplaats, de dynamiek tussen partners, tussen nieuwe partners en de kinderen en tussen ieder van de ouders en ieder van de kinderen – alvorens een behandelplan op te stellen.

Savanna en Rowena hadden allebei een zusje dat niet is overleden aan mishandeling; vermoedelijk waren ze wel getuige van het geweld. Hebben deze zusjes dan 'geluk' gehad en was hun oudere zus een pechvogel? Zijn er aanwijzingen voor specifieke patronen in de relatie van ouders met juist het overleden kind? Reder, Duncan en Gray (1993) gebruikten in hun analyse van 35 Britse kinderdodingen genogrammen, waarin ze ook gegevens opnamen over wisselende relaties,

eerdere en huidige partners, plaatsing in pleeggezinnen, en nieuw samengestelde gezinnen. Zij stellen vast dat er zich bij fatale kindermishandeling indringende problemen voordoen rond toezicht, gezag en zorg en dat meerdere vaak jonge kinderen in een gezin daarbij risico lopen. Opmerkelijk zijn ook de turbulentie en het geweld in het relatieleven en de biografie van de ouders: ongeplande zwangerschappen op jonge leeftijd, thuis verstoeten, mishandeld of verwaarloosd zijn, en onvolwassen gedrag zoals een lage frustratietolerantie, weinig zelfcontrole en sterke afhankelijkheidsbehoeften. Deze ouders worden snel overspoeld door kinderen die met hun zorgvragen herinneringen aan de vroegere mishandeling of verwaarlozing triggeren.

Ouders en hulpverleners

Ouderschap en hulpverlening zijn een ingewikkeld paar, en het loopt lang niet altijd goed af tussen die twee. Van der Pas (2005) maakt in haar mini-essay 'Goede bedoelingen; fout gedrag' twee relevante opmerkingen over ouderschap en hulpverlening.

Zij stelt dat ouders in geval van verwaarlozing en kindermishandeling de boosdoeners zijn en gemakkelijk worden veroordeeld om hun foute ouderschap. Het begrip 'ouderschap' zelf komt echter onvoldoende aan de orde.

en, ouders misverstaan of de ernst van signalen missen. Van der Pas resumeert: 'Niet bang zijn voor gedrag of emoties en de cliënt vasthouden, dat is het devies'. En elders merkt ze op dat het regelmatig noodzakelijk is dat ouders het feitelijke opvoeden delegeren aan anderen. Ook al brengt de ouder het kind dan niet zelf groot, het ouderschap blijft bestaan.

Ad 3. Interventies van, en interactie tussen, professionals

De al eerder genoemde Reder en anderen (1993) die 35 Britse gevallen van kinderdoding analyseerden, komen in hun boek met belangrijke aandachtspunten.

Een vast patroon bij kinderdoding is naar hun idee dat *waarschuwingssignalen pas achteraf duidelijk* werden. Vaak zochten ouders hulp vlak voordat ze hun kind ombrachten of aanvielen; ze klaagden over het gedrag van het kind (zie ook Van der Pas, 2005) of vroegen om uithuisplaatsing. Zowel bedekte als openlijke opmerkingen over klappen, stellen de auteurs, moeten serieus worden genomen. Het zijn waarschuwingen. De ouder die praat over de neiging om te mishandelen, is even gevaarlijk als de ouder die niets vertelt. Duidelijke tekenen van spanning zijn kinderen die weglopen en ouders die kinderen alleen laten. Ook

MISHANDELING HOUDT ZICH NIET AAN KANTOORTIJDEN

Ouderschap wordt ondergewaardeerd en versimpeld; men miskent de gevraagde inspanningen en staat onvoldoende stil bij de beperkingen van heel wat kinderen of de povere uitrusting van heel wat ouders. Zo bezien mag het een wonder heten dat niet méér ouders mishandelen.

In het verlengde hiervan ligt de opmerking dat hulpverleners vaak om de hete brij heen draai-

jonge kinderen die overdag buitenshuis zwerfen, die 's nachts door het huis dwalen, of thuis met vuur spelen, zijn signalen dat er iets ernstigs aan de hand is. 'Thuis' is onveilig wanneer jonge kinderen dergelijk onveilig gedrag vertonen. Vaak noemen ouders dat gedrag en is het een onderdeel van hun klachten, maar zonder dat zij de bijbetekenis ervan beseffen (persoonlijke mededeling Van der Pas, 2006). Het is dan aan de hulpverlener om

zo'n signaal op te pikken en te exploreren wat het betekent.

Een tweede observatie was dat (fatale) mishandeling zich niet aan *kantoortijden* houdt. Een derde van de fatale mishandelingen gebeurde in het weekend of tijdens feestdagen. Professionals zijn dan niet beschikbaar. Ouders komen in een kritieke fase, kunnen nergens terecht, en spanning of verwaarlozende interactie escaleert tot mishandeling.

Ten derde zijn er de *signalen aan het kind*, zoals ondergewicht, uitdroging, overgewicht, onderkoeling, blauwe plekken, striemen, brandwonden, kneuzingen, schaafwonden, snijwonden, bijtewonden, botbreuken, en specifiek mishandelingsletsel zoals een gescheurde milt of lever. Een lange lijst verwondingen of ziekenhuisopnames wijzen op oplopend gevaar.

Een vierde factor zijn kwetsbaarheden in de hulpverlening doordat professionals gebrekkig samenwerken, *slecht communiceren* (Henneman, 2006), en niet over adequaat gereedschap beschikken bij het nemen van belangrijke beslissingen. De kans dat verwaarlozing overgaat in mishandeling, of dat mishandeling volledig uit de hand loopt is bijvoorbeeld groot wanneer overdracht naar een andere hulpverlener plaats heeft en deze onvoldoende informatie krijgt. De laatst betrokken gezinsvoogd in de zaak van Savanna verving een zieke collega.

Deze kwetsbaarheden leggen niet alleen zwakke plekken in de hulpverlening bloot, slecht samenwerken en gebrekkige communicatie zijn ook te beschouwen als weerspiegeling van symptomen van verwaarlozing en mishandeling. Het zijn parallelprocessen: signalen van verwaarlozing worden door professionals verwaarloosd zoals de ouders hun kind verwaarlozen, of mishandelende ouders worden even

hard aangepakt als zij hun kind aanpakken. De volgende schakel in dit parallelproces is de leidinggevende die 'van niets weet' of de directeur die de verantwoordelijkheid bij de ondergeschikte neerlegt.

Op leidinggevend niveau hoort ook thuis de toenemende kans op miscommunicatie en fouten wanneer onervaren werkers zonder supervisie worden opgescheept met complexe zaken, of wanneer veel professionals uit diverse instellingen betrokken raken bij een zaak. Dan gaan er aangedikte, dan wel afgezwakte, verhalen circuleren, ontstaan er machtsdiscussies over wie het nu voor het zeggen heeft, en wordt veel overlegd *over* maar nauwelijks *met* ouders. Ouders zelf kunnen bijdragen aan samenwerkingsproblemen en miscommunicatie door hulpverleners tegen elkaar op te zetten ('splitting'), sommige professionals wel toe te laten en anderen de deur te wijzen, of door bij huisbezoek te suggereren dat het kind boven ligt te slapen of dat het bij familie is. Dit gebeurde ook met Savanna. De gezinsvoogd liet zich afleiden of kreeg het kind niet te zien. Het hoort echter bij het vak om hiermee om te gaan, en het is aan de leiding van een instelling om ervoor te zorgen dat professionals niet onwetend en onkundig op pad gaan.

Een gevaarlijke en volgens Reder en anderen vaak voorkomende collusie tussen professionals en ouders is het doen alsof er geen mishandeling is. Vermomde bereidwilligheid van ouders lijkt op samenwerking, maar is dat niet. De bereidwilligheid van een professional om akkoord te gaan met het niet te zien krijgen van een kind bij huisbezoek is van eenzelfde orde. Berekening? Of een manier om wat er echt speelt te verbergen, of niet te zien?

Veelvuldige verhuizingen van ouders, of veranderen van arts of school, zouden ook een manier zijn om zich aan het zicht te onttrek-

ken. Wanneer we de hier besproken zwakke plekken in de hulpverlening serieus nemen, rijst echter de vraag of ouders die zogenaamd 'shoppen' misschien in feite op zoek zijn naar de alerte professional die hun signalen durft te horen, en die wil zien en uitzoeken wat er aan de hand is.

Tot slot

Verwaarlozing beperkt zich niet tot interactie tussen ouders en kinderen. Ouderschap is zelf een verwaarloosd thema (Van der Pas, 2003), verwaarlozende moeders dragen gevoelens van hopeloosheid en machteloosheid over in het hulpverleningscontact (Baartman, 2005b), en professionals kunnen zelf verwaarlozen, in de interactie met cliënten, of verwaarloosd worden door hun meerderen. Tal van overdrachts- en parallelprocessen zijn hier aan het werk. Dwarsverbindingen te over. En dan is er nog de verwaarlozing via wazig taalgebruik: wie bedoelen hulpverleners met 'ouders', 'gezin' of 'verzorger': vader of moeder? Laat vaders niet zonder meer vanuit bepaalde niet onderzochte vooronderstellingen uit het beeld en uit het taalgebruik verdwijnen, en neem niet als vanzelfsprekend aan dat moeders zorgen. Professionals dienen op hun taal op te letten, en te preciseren op wie zij zich richten en wat de feiten en hun normen zijn over ouderschap en zorg.

Niet altijd zijn verwondingen of de dood van kinderen door verwaarlozing te voorspellen, of te voorkomen. Waar het wel kan, zijn overleg, vakbekwaamheid en timing van de werkers cruciaal, en Cooper (2004) stelt dat professionals over de bereidheid en professionaliteit moeten beschikken om zich te verplaatsen in de positie van de verwaarlozende (of mishandelende) ouder. Zij verdienen dan wel te worden uitgerust met de beste mogelijkheden daartoe en het meest geschikte instrumentarium (Dijkstra,

2005). Grote werkdruk is daarmee in strijd, en Reder e.a. (1993) citeren hier Dale's (1986) *Dangerous Families*: 'Professionals operating from a position of chronic stress are excessively prone to commit errors of judgement and action, even becoming dangerous professionals' (69).

Hoe voorkomt de hulpverlener dat hij een 'dangerous professional' wordt? Er is geen recept, wel een richting. Terecht stelt Van der Pas (2005) in haar essay in dit tijdschrift dat een hulpverlener het met goede bedoelingen alleen niet redt: 'Er is een overtuiging, een idee nodig, dat het professionele denken en handelen kan bijsturen wanneer fout gedrag dreigt' (80). En wat is die overtuiging dan wel? Een zinnige route die ik – met meer instemming nu ik zelf enige jaren moeder ben – zou willen verkennen, gebruikt Van der Pas als afsluiting van 'goede bedoelingen': 'Aandacht voor kindermishandeling kan er niet genoeg zijn. Het fenomeen raakt veel méér personen, en gebeurt veel vaker, dan algemeen gedacht. Het kan echter alleen goed worden begrepen en bestreden als we óók aandacht hebben voor de hoge eisen die ouderschap stelt, en als we de ouder die niet aan die eisen kan voldoen niet met de vinger nawijzen maar tegemoet komen. Dé methode om kindermishandeling te voorkomen is voorkomendheid jegens ouders' (80/81).

'Sommige gezinnen zijn te gevaarlijk voor kinderen om in te blijven', zei hulpverlener en ervaringsdeskundige M.H. (Dijkstra, 2005), en actie ondernemen en uithuisplaatsing zijn dan bittere noodzaak. Doorsukkelen met een gezin gebeurt te vaak en is schadelijk, aldus Van der Ploeg (2005). Tegelijkertijd is het van belang de spanningen en collusies tussen ouderschap en kindermishandeling te blijven onderzoeken: met de beste middelen samen-

werken waar dat kan en verantwoordelijkheid delegeren waar dat moet. Het is belangrijk te erkennen dat belangen van kinderen en van ouders van elkaar kunnen verschillen, zeker ook bij verwaarlozing. Polariseren daartussen is als roepen in de woestijn en draagt niet bij aan de aanpak van mishandeling – noch van verwaarlozing.

Literatuur

- Baartman, H.E.M. (1996). *Opvoeden kan zeer doen. Over oorzaken van kindermishandeling, hulpverlening en preventie*. Utrecht: SWP.
- Baartman, H.E.M. (2005a). Verwaarlozing; enkele inleidende opmerkingen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 44: 20-33.
- Baartman, H.E.M. (2005b). Verwaarlozing in de jeugdzorg; over de beschikbaarheid van zorg. In J. D. van der Ploeg en P.P. Goudena (red.), *Verwaarlozing. Een kwestie van urgente individuele en maatschappelijke verantwoordelijkheid*, *Themanummer Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 10-25.
- Cooper, A. (2006). Surface and depth in the Victoria Climbié Inquiry Report. *Child & Family Social Work* 2005, 10, 1-9. Vertaald als: 'Oppervlakte- en diepteniveau in het Onderzoeksrapport Victoria Climbié'. *Ouderschap & Ouderbegeleiding* 9,1: 54-67 (2006).
- Daniel, B. and J. Taylor (2005). Do They Care? The roles of fathers in cases of child neglect. In: J. Taylor, and B. Daniel (eds.), *Child Neglect. Practice Issues for Health and Social Care*. London/Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers (pp. 263-278).
- Dent, R.J. and C. Cocker (2005). Serious Case Reviews: Lessons for Practice in Cases of Child Neglect. In: J. Taylor and B. Daniel (eds.), *Child Neglect. Practice Issues for Health and Social Care*, Jessica Kingsley Publishers, London/Philadelphia (pp. 147-165).
- Dijkstra, S. (2005). Een professional komt en gaat. Zorgen om de hulpverlening bij mishandeling en verwaarlozing. *Tijdschrift over Kindermishandeling*, juni 2005, 14-19.
- Henneman, M. (2006) Communicatie als instrument voor vroegsignalering en preventie. *Verwacht in 0/25*, 2006.
- Komen, M. (1999). *Gevaarlijke kinderen. Kinderen in gevaar. De justitiële kinderscherming en de veranderende sociale positie van jongeren 1960-1995*. Academisch proefschrift, Utrecht: SWP.
- Ockhuysen, R. (2005). Mama is weg, recensie van Nobody Knows, Regie: Hirzokazu Kore-eda, Japan, *de Volkskrant*, 14 april 2005.
- Inspectie Jeugdzorg (2005). *Onderzoek naar de kwaliteit van het hulpverleningsproces aan S.*, Utrecht, maart 2005.
- Leistra, G. en P. Nieuwbeerta (2003). Kinderdoding door ouders. In: *Moord en doodslag in Nederland*. Amsterdam: Prometheus (pp. 73-79).
- Ploeg, J. van der (2005). Wees niet bang voor uithuis plaatsen, *O/25*, december 2005, 24-26.
- Redler, P., Duncan, S. en M. Gray (1993). *Beyond blame. Child abuse tragedies revisited*. London/New York/ Philadelphia: Brunner-Routledge.
- Sevenhuijsen, S. (1996). *Oordelen met zorg. Feministische beschouwingen over recht, moraal en politiek*. Meppel: Boom.
- Turney, D. (2005). Who cares? The role of mothers in Cases of Child Neglect. In: J. Taylor and B. Daniel (eds.), *Child Neglect. Practice Issues for Health and Social Care*, London/Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers (pp. 249-262).
- Unicef, (2003). *A league table of child maltreatment deaths in rich nations*. Florence:

- Unicef Innocenti Research Centre, 2003.
- Van der Pas, A. (2005). Goede bedoelingen, fout gedrag. *Ouderschap & Ouderbegeleiding* 8,1: 76-81.
- Van der Pas, A. (2003). *A Serious Case of Neglect: The Parental Experience of Childrearing: Outline for a Psychological Theory of Parenting*. Academisch proefschrift, Delft: Eburon.
- Wolzak, A. en I. ten Berge (2005). *Kindermishandeling. De aanpak in Nederland*. NIZW Jeugd, Utrecht.
- Zembla. *Vermoorde Kinderen*. tv-uitzending, november 2004.

Noten

- 1 Tien jaar eerder werd al gesteld: in Engeland sterven naar schatting één tot drie kinderen per week als gevolg van verwaarlozing terwijl ze zijn toevertrouwd aan de zorg van hun ouders. Het merendeel van deze kinderen is tussen de nul en drie jaar oud (Reder, Duncan en Gray, 1993).
- 2 Er is een promotieonderzoek gaande van forensisch deskundige en psychoanalyticus A.J. Verheugt naar de relatie tussen kinderdoding en psychiatrische stoornis van de ouder(s) dat naar verwachting eind 2006 gereed zal zijn.